

КАТЕГОРІЯ ДВОЧЛЕННОСТІ РЕЧЕННЯ ЯК ГРАМАТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ

Кульбабська О. В.

ВСТУП

У сучасній лінгвістичній науці під впливом економічної, соціально-політичної та культурної інтеграції держав актуалізувалася проблема визначення універсального в мовах світу. Нині нагромаджено величезний фактичний матеріал, усебічно обстежено різноманітні мови й цілі мовні групи, що відкриває перспективу для широких лінгвістичних узагальнень із проблеми кореляції загального і специфічного. Зокрема, типологічні дослідження останніх десятиліть якраз і оприявнюють підвищений інтерес учених різних наукових шкіл і напрямів до загальних закономірностей, що властиві всім мовам, тобто до мовних універсалій і їх реалізації в конкретних мовах (Е. Гуссерль, А. Марті, А. Мейє, Е. Сепір, Л. Єльмслев, Р. Якобсон, Е. Косеріу, Дж. Грінберг, О. Мельничук, М. Трубецький, І. Мещанінов та інші). «Будучи найбільш суттєвими ознаками мови як однієї з форм людської свідомості, мовні універсалії є водночас базою для визначення типологічного в мовах. Природа мовних універсалій така, що, з одного боку, вони виявляють специфічні риси людської мови взагалі, а із другого – дозволяють краще розкрити специфіку конкретних мов»¹.

У сучасному трактуванні термін «універсалія» (від лат. *universalis* – загальний) уперше трапляється в лінгвістичних дослідженнях 1948 р.², проте вивчення універсальних закономірностей у мовах світу розпочалося значно раніше (напр., античні вчення про члени речення, середньовічні граматичні трактати і раціональні граматики XII–XIII ст. тощо). Уже у XIII ст. з'явився термін «універсальна граматика» (від лат. *grammatica universalis*) – систематизоване зведення граматичних ознак і категорій усіх мов

¹ Андерш Й. Проблема мовних універсалій у сучасному зарубіжному мовознавстві. *Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві*: колективна монографія. Київ: Наукова думка, 1976. С. 152.

² Aginsky B., Aginsky E. The importance of Language universals. *WORD*. 1948. Vol. 4. № 3. P. 168–172.

світу (чи більшості відомих мов), що проєктуються на загальні категорії мислення або принципи синтаксичної побудови висловлень³. Опрацюванню засад універсальної граматики приділяли основну увагу й у XVII–XVIII ст. Однак уже в наступному столітті від неї довелося відмовитися, оскільки «ця граMATика виявилася незграбною для багатьох мов: вона ховає відмінності, які ми почали вважати суттєвими, і розкриває ті, що тепер для нас тривіальні»⁴.

Прикметно, що лінгвісти відзначають динамічний характер мовних універсалій і здатність утрачати статус «абсолютних» у разі фіксації винятків до них, напр., у ще не вивчених мовах. «Процес переходу окремих абсолютних універсалій у часткові закономірності є, напевно, неминучий – у цьому полягає логіка наукового пізнання. Однак це аж ніяк не зменшує цінності універсальних досліджень»⁵.

Закцентуємо: усталеного витлумачення терміна «мовна універсалія» дотепер немає, тому важливо узагальнити основні підходи до розуміння цього ключового поняття. Отже, *мовна універсалія* – це: 1) найзагальніші ознаки чи властивості, що притаманні, з одного боку, усім мовам без винятку, а з іншого – загалом характеризують конкретну мову як комунікативну систему й людський феномен (В. Скалічка, Ч. Хоккет); 2) узагальнені властивості й тенденції, які з високим ступенем імовірності притаманні різним мовам або одній мові у процесі її функціонування в часі (Дж. Грінберг, Дж. Дженкінс, Б. Панцер, Ч. Осгуд, Б. Успенський, Р. Якобсон).

Перша концепція відбиває вузьке розуміння мовних універсалій як абсолютних величин для всіх мов, тоді як друге визначення вможливорює ширші дефініції – універсалії «абсолютні» (інші номінації – «повні», «необмежені», «безумовні», «узагальнені інваріанти») та «часткові» (або «неповні», «імплікаційні», «генералії», «майже універсалії»), які теж відображають відношення між явищами, але не обов'язково представлені в усіх мовах. Отже, часткові універсалії диференціюють мови на окремі групи, уможливлюють вивчення типових модифікацій і варіантів, у яких

³ Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 751.

⁴ Хоккет Ч. Проблема языковых универсалий. *Новое в лингвистике*. Москва, 1970. Вып. 5. С. 49.

⁵ Андерш Й. Проблема мовних універсалій у сучасному зарубіжному мовознавстві. *Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві*: колективна монографія. Київ : Наукова думка, 1976. С. 157.

реалізується багато універсальних категорій, ознак і властивостей мови; абсолютні ж, навпаки, об'єднують усі мови, дають підстави для побудови загальної моделі природної мови.

На часі – виявлення співвідношення специфічного й загального в конкретних мовах, визначення ролі універсалій у формуванні та функціонуванні фонологічних і лексико-граматичних структур, установлення їхнього місця в ментально-культурологічних процесах.

1. Логіко-психологічний підхід

до витлумачення двочленності простого речення

3-поміж абсолютних універсалій, що характеризують граматичний рівень мов, центральне місце посідає «універсалія двочленності речення»⁶, яка ґрунтується на логіко-граматичному поділі предикативної структури. Інша річ, що в конкретних мовах можлива суттєва варіантність у реалізації тих елементів, які виформовують універсалію. «Саме в цьому разі універсалія виступає узагальненим інваріантом, модифікації якого можуть виявитися типологічними ознаками мов»⁷.

У слов'янській лінгвістиці універсалію двочленності речення досліджували Й. Андерш, І. Вихованець, К. Габка, С. Івшич, Л. Іомдін, І. Кононенко, М. Конюшкевич, О. Мельничук, Р. Мразек, В. Санніков, Я. Светлік, Б. Успенський та інші. Лінгвісти дійшли висновку, що «в основі будь-якої природної мови лежить певна логічна схема. Будь-яка мова відображає реальний світ, який в основних рисах є однаковим для всіх людей Землі. Будь-яка мова насамперед є засобом комунікації, – це найголовніша причина появи та функціонування мови, і будь-яка мова є засобом передавання і зберігання інформації. Природно тому припустити, що оскільки основа будови будь-якої мови та сама, це обов'язково повинно відбитися в певній спільності конкретних мовних структур. Очевидно, дослідження зв'язків системи мови з логічною її основою має здійснюватися через виявлення й аналіз так званих поверхневих (синтаксичних) і глибинних (семантичних) структур мови. Деякі закони побудови будуть спільними для всіх мов, а деякі – для груп

⁶ Хоккет Ч. Проблема языковых универсалий. *Новое в лингвистике*. Москва, 1970. Вып. 5. С. 67–70; Колшанский Г. Проблема универсалий языка. *Общее языкознание (внутренняя структура языка)*. Москва: Наука, 1972. С. 553.

⁷ Гухман М. Лингвистические универсалии и типологические исследования. *Вопросы языкознания*. 1973. № 4. С. 5.

мов, що й дає підстави лінгвістам констатувати наявність мовних універсалій та різновидів цих універсалій»⁸.

Отже, універсалія двочленності речення відбиває безпосередній зв'язок мови з мисленням, з механізмом і логікою пізнання, з формуванням думок і вираженням різних інтенцій у процесі спілкування, проте залишається не цілком з'ясованим питання про конституенти двочленної реченнєвої структури та їхнє мовне оформлення. Розв'язання зазначеної проблеми корелює з різними аспектами витлумачення лінгвальної природи речення, нечітким розмежуванням категорій предикативності, предикації, присудковості й темо-ремагичного членування. Основні підходи до розв'язання цієї проблематики О. Дубова виокремила за такими критеріями: 1) ототожнення предикативності із присудковістю; 2) оперування ними з опорою на власну або підтриману іншими лінгвістами дефініцію; 3) розмежування / ототожнення предикації та предикативності⁹. Уважаємо, що постає необхідність сконцентрувати дослідницьку увагу на цих моментах.

Універсальна схема речення та його членів, що її тривалий час використовували для аналізу речень усіх мов світу, з'явилася на основі античної філософії та середньовічної схоластики в XVII–XVIII ст. Абстрагуючись від граматичної структури, у кожному реченні (нерідко навіть в односкладному безособовому) у процесі логічних операцій предикуювання виокремлювали *суб'єкт* (підмет), тобто те, про що йдеться, і *предикат* (присудок), тобто те, що саме повідомляють про предмет мовлення. Отже, за панування логічного підходу завдання синтаксису полягало в тому, щоб у реченні будь-якої граматичної побудови та будь-якої мови відшукати компоненти з функціями логічного суб'єкта (*S*) і логічного предиката (*P*) (головні члени речення), а в разі поширення речення – також його другорядні члени: додаток, означення й обставину. Отже, речення дорівнювало судженню / умовиводу, а члени речення розглядалися як репрезентанти логічних складників.

У цьому зв'язку цікава думка Ф. Буслаєва, що потрібно розмежувати логічний склад речення та граматичний: «У логічному

⁸ Общее языкознание (внутренняя структура языка). Москва: Наука, 1972. С. 521–522.

⁹ Дубова О. Типологічні вияви предикативності та предикації в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Київ, 2019. Т. 30 (69). № 1. Ч. 2. С. 15.

аспекті другорядні члени разом із головними становлять *логічний підмет* і *логічний присудок*. <...> Щодо граматичного розбору, то в ньому чітко відділяємо члени другорядні від членів головних»¹⁰. За такого підходу специфічні ознаки певних типів речення, своєрідність їхньої структури в тій чи тій національній мові, історичні зміни у складі речення, особливості у формах і способах вираження його членів, властиві окремим мовам та групам мов, – усе це цілком ігнорувалося або посувалося на задній план. Прагнучи до універсальності, лінгвісти обирали за норму та зразок ідеальний «повний» тип речення, найбільш наближений за своєю структурою до схеми судження ($S \in P$, тобто «суб'єкт – зв'язка – предикат»); натомість модальні (як-от питальні, спонукальні, бажальні) й емоційні типи речень зводилися до спільного знаменника: речення-судження (О. Востоков). Усі «відхилення» від норми пояснювали «скороченням», «злиттям» та «пропусками» компонентів речення (М. Осадца, П. Залозний, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Сімович, В. Мурський та інші). Отже, логіка зводила все розмаїття типів речення в різних мовах світу до загальнолінгвістичних схем.

Сучасні логіки та лінгвісти логіко-семантичної орієнтації, які підтримують традицію, визначають три аспекти, або функції, висловлення: номінацію, предикацію, модальність. Услід за Ф. Буслаєвим здебільшого розмежовують логічну та граматичну предикації, указуючи на їхні релевантні ознаки.

Зокрема, *акт логічної предикації*, тобто судження, полягає у ствердженні або запереченні чогось за допомогою логічного суб'єкта (S) і логічного предиката (P) (Н. Арутюнова, О. Мельничук, О. Пономарів, Ю. Степанов, В. Різун, Л. Шевченко й інші). До того ж у разі кореляції речення з логічним судженням, у якому щось або підтверджують, або заперечують, предикація має свій вияв у характеристиці змісту логічного суб'єкта, що її репрезентує логічний предикат. «Кожній мові властиве синтагматичне членування загального змісту речення на окремі смислові комплекси різних рівнів <...>, за якого один із комплексів осмислюється як основний, істотний для змісту речення (як [логічний] предикат думки чи її частини), а другий – лише як вихідний для побудови

¹⁰ Буслаев Ф. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 259 с.

цієї думки або лише як додатковий при цьому основному комплексі (як [логічний] суб'єкт думки чи її частин)»¹¹.

Грамматична предикація має не лише різний ступінь предикативності, але й багато різновидів залежно від рівнів мови. Зокрема, вона «може як завгодно комбінувати члени граматичного речення, абсолютно вільно й у будь-яких поєднаннях»¹². Зовнішньою граматичною формою вираження предикації є предикативні відношення між підметом, що вказує на предмет думки (співвідноситься із суб'єктом), і присудком, який виражає ознаку суб'єкта (корелює із предикатом).

Логіко-синтаксичні відношення постають у реченні як різновид характеристики: суб'єкт слугує знаковим еквівалентом предмета дійсності, а предикат не має референції до предмета, як його означене, він – субститут абстрактного поняття, тобто має стосунок лише до свого означуваного (А. Арно, Кл. Лансло, Ш. Баллі, С. Кацнельсон, В. Гак та інші). Узявши до уваги думку, що «суб'єкт належить світу, а предикат – мисленню про світ» (Н. Арутюнова), логічно припустити, що структура думки, на якій ґрунтується речення, визначає синтаксичне членування конструктивного ядра на дві частини (групи) і «нове їх сполучення, фіксоване свідомістю в конкретний момент»¹³. Утім, як нам видається, ця теза спонукає до роздумів, оскільки обидва компоненти думки не завжди виражені вербально в поверхневій структурі й сама думка не завжди досить чітко членується на два компоненти.

У 70–80-ті рр. XIX ст. з'явилися ідея про розмежування граматики й логіки, учення про речення й теорії судження. У концепціях В. Вундта, Г. Пауля, О. Потебні, Г. Штейнтала викристалізувався психолого-граматичний підхід до вивчення двочленності простого речення. Зокрема, на зовсім іншому ґрунті та в іншому загальнолінгвістичному контексті побудував учення про речення О. Потебня. Цінність його праць у галузі вивчення історичного синтаксису полягає в тому, що, уважаючи слов'янський (ширше – індоєвропейський) тип дієслівного речення з називним відмінком

¹¹ Мельничук О. Синтагматичне членування речень. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис* : підручник. Київ : Наук. думка, 1972. С. 28.

¹² Лосев А. Специфика языкового знака в связи с пониманием языка как непосредственной действительности мысли. *Известия Академии наук Союза Советских Социалистических Республик*. 1976. Т. 35. № 5. С. 405.

¹³ Гак В. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. Москва : Высшая шк., 1986. С. 52.

іменника на означення суб'єкта головним і центральним, мовознавець указав на взаємодію цього дієслівного типу речення з іменним і окреслив етапи видозмін складеного зв'язково-іменного присудка, як-от: *NN князував у Києві* та *NN був князь у Києві*, або *князем у Києві*. Саме з ім'ям О. Потебні пов'язані ідея історичної мінливості мовної форми речення, концепція розвитку його типів. Після праці «Из записок по русской грамматике» стало зрозуміло, що «змішування речення й основних конструктивних ознак судження спричиняє логічну уніформацію всіх типів речення, заважає побачити в реченні його національно-мовну специфіку, його життєве експресивне, суб'єктивно-мовленнєве забарвлення та граматичну своєрідність»¹⁴.

Усі одиниці мови лінгвіст тлумачив як утілення мисленнєвої діяльності, виявляючи універсальні механізми, актуальні для будь-яких аспектів реального життя слова, ведучи мову про «зв'язок двох одиниць думки: пояснюваного (психологічний суб'єкт) і пояснювального (психологічний предикат)»¹⁵. До того ж він зауважував, що речення – не те, «що означає ця назва у формальних мовах, а психологічне (не логічне) судження за допомогою слова»¹⁶. Істотно, що наближення до відповіді на питання про закономірності еволюції граматичного ладу мови, видозміну реченнєвої структури та напрямів її перебудови О. Потебня вбачав у розкритті змісту понять «предикативність», «предикація» та «предикатність».

Дослідник розглядав речення як граматичну побудову, яку структурують щонайменше дві граматичні форми, що «з моменту появи й усі наступні періоди мови є значенням, а не звуком»¹⁷. Звідси походять граматичні розряди (категорії) – частини мови, що формують члени речення: «якщо їх немає, то немає і нашого речення»¹⁸. Отже, граматичну структуру речення, за О. Потебнею, неможливо зрозуміти без взаємозумовлених частин мови та членів речення – як головних, так і другорядних, виокремлених граматично, з огляду на значення та синтаксичне вживання. «Зрівнявши присудок із дієсловом, Потебня тим самим став на шлях зближення,

¹⁴ Виноградов В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (на материале русского языка). *Вопросы языкознания*. 1954. № 1. С. 6.

¹⁵ Потебня А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. С. 81.

¹⁶ Ibid. С. 81.

¹⁷ Ibid. С. 61.

¹⁸ Ibid. С. 71.

а іноді і злиття членів речення і частин мови»¹⁹, тобто категорій синтаксичних і лексико-морфологічних.

Солідаризуючись із думкою мовознавця про предикативність як релевантну ознаку речення, зауважимо, що цю категорію він розумів вузько, лише у стосунку до простого двоскладного речення, тобто як властивість присудка поєднуватися з підметом для утворення речення: «основний носій предикативності із членів речення – присудок, із частин мови – дієслово. Підмет у реченні може бути відсутнім, дієслово ж – ніколи»²⁰. Дослідження еволюції речення у слов'янських та інших споріднених за походженням мовах із позиції історизму дає О. Потебні підстави для висновку, що з наближенням до сучасності чіткіше окреслюється антитеза імені й дієслова, «намагання зосередити предикативність у дієслові завдяки предикативності імені»²¹, попри це, «предикативність і атрибутивність імені, точніше – іменний характер речення, збільшуються в напрямі до давнини»²².

У концепції О. Потебні частини мови увиразнюють свої предикативні потенції неоднаково. Саме тому лінгвіст окреслює їхню своєрідну предикативну ієрархію на ґрунті двох чинників: здатності виконувати функцію присудка (безпосередньо або через предикативну зв'язку) й апозитивного (відокремленого) функціонування. За «одиницю вимірювання предикативності» О. Потебня обрав фінітне дієслово та дослідив, що іменні частини мови (дієприкметник, прикметник, іменник) значно поступаються фінітному дієслову у вияві своїх предикативних властивостей: вони здатні входити до складу присудка, проте не мають безпосереднього зв'язку з підметом, оскільки цей зв'язок завжди опосередкований предикативною зв'язкою, отже, за своїми предикативними потенціями іменні частини мови утворюють такий ряд: дієприкметник – прикметник – іменник²³. Відзначимо, що в сучасних синтаксичних дослідженнях мовознавці не надають виняткового значення узгодженню, яке

¹⁹ Білодід О. Речення і його граматичний мінімум у синтаксичному вченні О. Потебні. *Вісник Київського університету* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во при Київ. держ. ун-ті видавчого об'єдн. «Вища школа», 1977. Вип. 19. С. 46–47.

²⁰ Потебня А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. С. 81.

²¹ Потебня А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т.. Москва : Учпедгиз, 1968. Т. 3. С. 5.

²² Ibid. С. 276.

²³ Ibid. С. 123.

характеризує всю концепцію речення та його членів, представлену у граматичних працях О. Потебні. Оскільки в науковій парадигмі превалує семантичний підхід, деякі частини мови підвищили свій предикативний ранг.

Послідовники О. Потебні зосередилися на значенні слова та його внутрішній формі, намагалися виявити роль слова в мовленнєвій діяльності суб'єкта, а отже, речення набуло комунікативно-психологічної інтерпретації. Наприклад, О. Шахматов віддавав перевагу «психологічній комунікації», на відміну від терміна «пропозиція», що його тлумачив як логічне поняття, яке охоплює всі види комунікації, окрім ствердження або заперечення чогось (судження)²⁴. У цьому аспекті мовознавець уважав поняття «суб'єкт», «предикат», «об'єкт» психологічними; «підмет», «присудок», «додаток» – граматичними: «<...> визначаю психологічного суб'єкта як уявлення, панівне у стосунку до іншого уявлення, тобто психологічного предиката».²⁵ Отже, за О. Шахматовим, у кожній комунікації є два компоненти – головний і залежний складники думки (*S* і *P*): суб'єкт комунікації – це уявлення про субстанцію, тоді як предикат виражає ознаку чи комплекс ознак. І хоч дослідник зосереджується на психологічній комунікації, по суті, ідеться про змістові об'єкти, які корелюють із поняттями «семантична структура речення», «глибинна семантична структура» тощо. О. Бондарко слушно зауважує, що «<...> концепція О. Шахматова передбачила сам принцип «дворівневого аналізу», за якого послідовно зіставлено та розмежовано, з одного боку, елементи змістової структури, що на ній ґрунтується речення, а з іншого – елементи його синтаксичної структури»²⁶.

Концепція Д. Овсяннико-Куликовського, учня О. Потебні, спирається на два поняття – думку-мовлення та синтаксичну форму. Він зазначає: «Процеси думки-мовлення <...> – це синтаксичне вживання слів, перетворення граматичних форм на синтаксичні, перехід слова в синтаксичну величину загалом, у частину речення

²⁴ Шахматов А. Синтаксис русского языка. Ленинград : АН СССР, 1925. Вып. 1 : Учение о предложении и о словосочетаниях (Издано в ознаменование двухсотлетнего юбилея АН СССР). С. 1.

²⁵ Ibid. С. 4.

²⁶ Бондарко А. Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка): монография. Москва : Языки славянской культуры, 2002. С. 633.

зокрема»²⁷. І далі уточнює: «Уживаючи слова для здійснення думки-мовлення, ми перетворюємо їх на синтаксичні форми»²⁸. Думка-мовлення, за Д. Овсяннико-Куликовським, ґрунтується на граматичному предикативності – процесі думки, коли позамовну предикацію аперцептує граматична форма, унаслідок чого утворюються синтаксичні форми присудковості та формується граматичне речення. Отже, речення та присудок як його частина зумовлені мовленнєво-мисленнєвими процесами: «Речення – це таке слово або таке впорядковане сполучення слів, що пов'язане з особливим рухом думки, названим «предикацією» («присудковістю»)»²⁹. З огляду на формально-змістові ознаки мовознавець ототожнює присудок як найважливішу частину речення із предикатом. «Він є носієм та виразником того руху думки, що його називаємо предикативністю (предикація, присудковість) і без якого речення немає. <...> Необхідний носій присудковості (предикативності) – дієслово», оскільки «без дієслова чи принаймні без дієслівності немає речення»³⁰. Аналогічно дослідник кваліфікує також підмет, що означає граматичного діяча (істинного чи уявного). І хоч в ієрархії членів речення, за Д. Овсяннико-Куликовським, чільне місце посідає присудок (як і в концепції О. Потебні), проте вперше з'являється думка, що граматичний присудок не керує граматичним підметом і що вони «рівноправні» й «паралельні»³¹.

Л. Щерба, беручи до уваги відмінності у граматичних способах вираження присудковості та дотримуючись засад логіко-психологічної теорії речення, визнавав однією з найважливіших ознак присудковості інтонацію. На його думку, саме інтонація присудковості – класифікаційна ознака, по-перше, для опису двох складників висловлення – психологічного підмета і психологічного присудка (він може мати не лише дієслівне вираження), а по-друге, речення (або фрази, пізніше – синтагми як найпростішої синтаксичної одиниці), що репрезентує двочленне й одночленне мовленнєві судження³².

²⁷ Овсяннико-Куликовский Д. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург : Изд-во И.Л. Овсяннико-Куликовской, 1912. С. 6.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid. С. 50.

³⁰ Ibid. С. 50–51.

³¹ Ibid. С. 22.

³² Щерба Л. Современный русский литературный язык. *Избранные работы по русскому языку*. Москва : Учпедгиз, 1957. 187 с.

Отже, якщо в ранніх синтаксичних працях мову розуміли лише як засіб вираження почуттів і насамперед думок, зазвичай логічних суджень, то у другій половині XIX ст. мова стала «самостійним феноменом, змінним у часі, який не стільки презентує форму мислення, скільки є творцем думки»³³. Тому у витлумаченні представників психолого-граматичного напрямку предикація – це розумовий процес надання ознак субстанції через присудок; діяльність у науковій, філософській та художній сферах творчості, де найповніше розкривається мовний суб'єкт.

Сучасні дослідження предикації як психологічного процесу утворення речення беруть свій початок із фундаментальних праць О. Потєбні про психологічний процес утворення речення та концепції мовомислення Л. Виготського. Акт аперцепції, що його ґрунтовно описав О. Потєбня, на нашу думку, корелює з ідеєю «імпліцитних предикативностей» С. Бернштейна, із «пропозицією», з «механізмом глибинної предикації, за посередництвом якої встановлюємо сам факт зв'язку одного психологічного компонента з іншим»³⁴, з актуальною предикацією, основою для якої є позачасовий зв'язок предметів і ознак та зафіксоване в пам'яті знання про те, яким об'єктам відповідають певні ознаки.

Останнім часом мовознавці активно досліджують предикативність ранніх дитячих однослівних висловлень (О. Шахнорович, Т. Наумова, Б. Успенський та інші). У цьому аспекті виокремлюють три типи предикації: 1) предикацію ствердження, коли дитина пізнає кореляцію між предметами і діями; 2) предикацію дії, коли дитина має опанувати назву предмета, потім дію (перцептивно) і, нарешті, поєднує одне з іншим; 3) предикацію атрибуції, що означає розуміння відмінностей між об'єктом і якостями, ознаками предметів (О. Шахнорович). Отже, компоненти психологічного судження різняться один від одного не за їхньою роллю у структурі думки як у пізнавальному акті, а лише за часом появи у свідомості мовця. Водночас психологічний присудок є найважливішим елементом, метою повідомлення, яка «встановлює відмінність між психологічним підметом і психологічним присудком за тими ж

³³ Касевич В., Храковский В. От пропозиции к семантике предложения. *Типология конструкций с предикатными актантами* : сборник научных трудов. Ленинград : Наука, Ленингр. отделение, 1985. С. 17.

³⁴ Залевская А. Специфика единиц и механизмов индивидуального лексикона. *Психолингвистические исследования значения слова и понимание текста* : межвузовский тематический сборник научных статей. Калинин : Изд-во КГУ, 1988. С. 11.

ознаками, що й між логічним суб'єктом і предикатом, а саме за їхньою роллю у структурі думки як пізнавальному акті»³⁵.

Полеміка щодо ступеня важливості вербально маркованих елементів судження виявила цілковите ігнорування комунікативної сутності мовних феноменів. Стало очевидним, що вести мову про домінування якогось із двох елементів – суб'єкта чи предиката – без урахування комунікативної актуалізації не досить.

2. Функційно-комунікативна й когнітивна інтерпретації двочленної структури простого речення

За комунікативно-функціонального підходу предикацію розглядають як акт членування висловлення на комунікативно значущі елементи: в актуальному мовленнєвому процесі логічний суб'єкт ототожнюють із темою, даним, відомою інформацією, основою висловлення, а предикат – з новим, ремою, предикованою частиною. «Неможливо визначити реального суб'єкта і предиката, властивих природному мовленню (тобто тему й рему), якщо обрати за критерій кваліфікації імена-суб'єкти або дієслова-предикати Аристотеля чи стоїків. Інакше кажучи, мовний матеріал, узятий в актуальному вжитку (а іншого вживання немає), виявляє не вербальні, а когнітивні (комунікативні) принципи організації речення»³⁶. Наприклад, П. Фортунатов, досліджуючи природу речення та його членування, свого часу дійшов двох важливих висновків: по-перше, «граматичний аналіз граматичних речень треба відмежовувати <...> від психологічного аналізу тих суджень або речень у думці, що їх виражають у мовленні граматичні речення»; по-друге, те саме граматичне речення може виражати кілька психологічних суджень³⁷. Аналізуючи граматичне речення *NN приїхав із Москви*, у якому *NN* – підмет, а *приїхав* – присудок, мовознавець зазначає, що це речення може містити щонайменше

³⁵ Панфилов В. Грамматика и логика (Грамматическое и логико-грамматическое членение простого предложения). Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1963. С. 23–24.

³⁶ Вдовиченко А. Логическое vs коммуникативное представление лингвистического факта: Аристотель и Остин. *Язык как материя смысла : сборник статей к 90-летию Н.Ю. Шведовой*. Москва : Азбуковник, 2007. С. 21.

³⁷ Фортунатов Ф. Избранные труды. Москва : Учпедгиз, 1957. Т. II : Лекции по старославянскому (церковнославянскому) языку. Сравнительная морфология индоевропейских языков. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. С. 458.

два психологічні судження: одне – *NN* (підмет) *приїхав із Москви* (присудок), а друге – *NN* *приїхав* (підмет) *із Москви* (присудок), «коли факт приїзду *NN* уже був відомий».

Якщо оцінювати концепцію П. Фортунатова із сучасних позицій, то переконуємося, що він зробив спробу розмежувати граматичне й актуальне членування речень і виявив деякі типи кореляції між ними. Проте проблема формування речення як комунікативної одиниці та потреба з'ясування ролі актуального членування для завершення акту предикації дотепер перебуває в центрі уваги мовознавців. У цьому аспекті доведено, по-перше, що саме актуальне членування – той ґрунт, на якому здійснюють предикуювання, оскільки зміст речення має стосунок до дійсності через співвідношення двох компонентів актуального членування – теми й реми (“topic” and “comment”)³⁸; по-друге, що вибір пари «предиковане» – «предикувальне», утворення своєрідної опозиції «носій ознаки» – «ознака» чи «ознака» – «її носій» має стосунок до комунікативного аспекту висловлення³⁹; по-третє, що в наведеній вище опозиції бере участь інтонація, зумовлена не стільки граматичними значеннями, скільки значенневими зв'язками означуваного й означеного, комунікативною перспективою висловлення⁴⁰. Отже, прибічники комунікативного напрямку визначають предикацію як репрезентант висловлення, до того ж у типових виявах предикація збігається з категорією актуального членування: фокус теми – предикований, а фокус реми – предикувальний компоненти.

Нашарування комунікативного членування на логічне та їх взаємодію в межах одного висловлення можна пояснити об'єктивними чинниками. Мовець (суб'єкт думки) виокремлює у предметі чи явищі певну ознаку, відношення, утворює думку за логічною формулою $S \in P$, у якій S – це «тематична предметність», а P – «предикація» (О. Андрієвська), і коли мовець повідомляє її слухачеві, то новим, у його розумінні, для слухача буде саме

³⁸ Хоккет Ч. Проблема языковых универсалий. *Новое в лингвистике*. Москва, 1970. Вып. 5. С. 67–70; Распопов И. Актуальное членение предложения: монография. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1961. С. 44.

³⁹ Всеволодова М. Синтаксемы и строевые категории предложения в рамках функционально-коммуникативного синтаксиса (к вопросу о предикативности, предикации и членах предложения). *Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология»*. 2000. № 1. С. 85.

⁴⁰ Вінтонів М. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 328 с.

виокремлена ознака (актуальна предикація). У реальному мовленні її супроводжують певні об'єктивно-модальні та часові характеристики (предикативні ознаки). Отже, ідеться про предикацію як спосіб синтезування нового знання. «Як синхронічний, так і діахронічний опис тих чи тих мовних (категорійних) елементів, а також їхніх зв'язків та відношень у рамках словоформи чи речення, – зауважує А. Даниленко, – має ґрунтуватися не так на власне морфологічних або синтаксичних засадах (бо наперед годі визначити напевне, чи ми маємо справу зі словом як одним зі способів сполучення морфем, чи з реченням як одним із виявів повідомлення), як на комунікативних основах «руху думки», або предикуюванні нового знання у співрозмовника»⁴¹.

Узагальнене значення предикації як результату когнітивної діяльності мовця, одиниці інформації, основного інструменту пізнання, який дає змогу порівнювати, зіставляти, поєднувати в мисленні людські знання про предметний і реальний світи у формі суджень (пропозицій), розвивати їх в умовиводах та інших формах мислення і тим самим робити процес пізнання безкінечним, витворилося на ґрунті інформативної теорії (Г. Манасенко, О. Леута й інші). У цьому аспекті предикацію розуміють як будь-який мисленнєвий акт, тобто зміну структури свідомості, здійснювану під впливом сприйнятих знаків, унаслідок якої постає речення. «Предикативна структура (речення), на противагу непередикативним одиницям (наприклад, номіналізації), – це «інструкція» для додавання структурі певної порції нового матеріалу, так зване актуальне знання слухача, потрібне для породження цієї структури»⁴².

Г. Мельников пропонує назвати повідомленням таку послідовність мовних знаків, яка спричиняє хоча б одну предикацію, а саме предикацію тлумачить як процес змін, що сприяє формуванню нового, вихідного знання у свідомості слухача і стосується не лише породження висловлення, його структури, але й розшифрування повідомлення, вихідного знання адресата⁴³.

⁴¹ Даниленко А. Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти : монографія. Харків : Око, 2003. С. 59.

⁴² Ыйм Х. К истолкованию понятия предикации в рамках порождающей семантики. *Структурно-математические методы моделирования языка* : тезисы докладов. Киев : Изд-во Киев. гос. ун-та, 1970. Ч. 2. С. 148.

⁴³ Мельников Г. Сущность предикации и способы её языкового выражения. *Инвариантные синтаксические значения и структура предложения* : доклад на

Аналогічне тлумачення лінгвального статусу предикації відображено в багатьох працях, орієнтованих на антропоцентричні характеристики висловлення, зокрема, автори досліджень наголошують на ролі предикації в побудові граматичного речення: «<...> без цієї предикації в мові взагалі нічого не обходиться, оскільки мовний знак завжди є актом людської свідомості й мислення, а свідомість і мислення за своєю суттю не можуть існувати без процесів предикації»⁴⁴.

Варто вести мову про предикацію як динамічну основу мовленнєвої діяльності, оскільки мовець обирає та характеризує об'єкти референції з огляду на індивідуальні цілі міжособистісної взаємодії та власні уявлення про партнера комунікації (І. Сусов, П. Лекант, В. Сергеева, В. Курдюмов та інші). За спостереженнями В. Сергеевої, та сама денотативна ситуація, репрезентована в реченні *Хлопчик читає книгу*, в актуальних висловленнях може бути відображенням різних предикацій – реальної (актуальної) та потенційної: *Читає книгу – хлопчик; Те, що читає хлопчик, є книга / ою; Те, що робить хлопчик, є читанням (книги)*⁴⁵. Погоджуємося з думкою авторки, що «складний перетин процесів предикації, актуалізації, предикативації, їх нашарування, синкретичне вираження тими самими лексико-граматичними засобами не утруднює мовленнєво-мисленнєвого процесу»⁴⁶, а слугує для реалізації принципу економії⁴⁷. Оскільки стосунок ознаки до предмета в мовленнєвому акті встановлює сам мовець, то предикації властивий ефект безпосередності, унаочнення, тобто вираження зазначеного поєднання понять відбувається під час спілкування – «на очах» у мовця і співрозмовника.

Отже, предикація у фокусі когнітивної лінгвістики представлена як процес (засіб) організації, опрацювання та передавання інформації про довкілля, як скарбниця знань про світ, як структурована

Конференции по теоретическим проблемам синтаксиса. Москва: Наука, 1969. С. 119–120.

⁴⁴ Лосев А. Специфика языкового знака в связи с пониманием языка как непосредственной действительности мысли. *Известия Академии наук Союза Советских Социалистических Республик*. 1976. Т. 35. № 5. С. 403.

⁴⁵ Сергеева В. Лингвистическая сущность предикации. *Прагматика и семантика языковых единиц*: сборник научных трудов. Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1984. С. 36.

⁴⁶ Ibid. С. 33.

⁴⁷ Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

значуща категорія, що вможливило опрацювання нових вражень і збереження інформації про минуле у процесі комунікації.

3. Двочленність простого речення у формально-граматичному та семантико-синтаксичному фокусі

За формального підходу виявлення сутності універсальї двочленності речення пов'язане з не менш дискусійною проблемою предикативності як релевантною граматичною ознакою простого речення. Подекуди дослідники ототожнюють категорії предикативності та предикації, витлумачують їх як відношення між елементами двоскладного речення, передусім між підметом і дієсловом-присудком (Є. Тимченко, О. Синявський, С. Смерчинський та інші).

До шахматівського розуміння предикативних відношень наближене визначення «присудковості», що його запропонував О. Пешковський: «Присудковість – це граматична категорія, точніше, найважливіша з категорій, оскільки вона міцно зчеплює мовлення з мисленням»⁴⁸. На думку мовознавця, присудковість – не лише те, що робить присудок присудком; без цього головного члена взагалі немає речення. Розширюючи таким способом поняття присудка й водночас не відмежовуючи його від предиката (пор.: «присудок інакше називається предикатом, <...> а сам процес вираження думки за посередництвом присудкових слів і форм – предиканням, або предикацією»⁴⁹, О. Пешковський ототожнює речення і судження, мову й мислення. Словами, що виражають думку, незалежно від інтонації, є: 1) дієслова в особовій формі та 2) слова на зразок *не можна було – не можна буде; соромно було (стало, зробилося); зеленим буде (стане, зробиться)*. Попри це, дослідник робить спробу встановити структурні (формально-синтаксичні) ознаки речення, виокремити його типові граматичні категорії. Такою структурною ознакою речення у граматиках здавна вважали особову форму дієслова (*verbum finitum*). О. Синявський щодо цього зазначає: «Предикативність (сила присудковості) властива дієслову», «виразнику дії, енергії, сили»⁵⁰. Зміни ж у синтаксичній будові української мови, передусім у функціонуванні предикативних

⁴⁸ Пешковський А. Русский синтаксис в научном освещении. 6-е изд. Москва : Учпедгиз, 1938. С. 172.

⁴⁹ Ibid. С. 182.

⁵⁰ Синявський О. Порадник української мови (пристосований до буденного вжитку д-ром В. Сімовичем). Харків ; Берлін ; Нью-Йорк : Укр.-америк. вид-во «Космос», 1922. С. 106, 110.

відмінків, можуть залежати від змін у зовнішньо-комунікативних умовах існування мовної спільноти (напр., активні міжетнічні взаємини), тому їх варто розглядати в ширшому – індо-європейському – контексті.

Потребу використання лише морфологічного критерію щодо вивчення предикативності обґрунтовує, зокрема, І. Огієнко, який також уважає дієслово основним репрезентантом цієї категорії, оскільки воно – «дієва чи часова прикмета підмета як головного діяча речення»⁵¹. Відношення між елементами речення – суб'єктом (підметом) і предикатом (присудком) – він кваліфікував як «предикуювання».

Лінгвіст відзначав також приховану «предикативну силу» іменника, прикметника, дієприкметника, прислівника, інфінітива та деяких ускладнювальних конструкцій – звертання, вставних компонентів, відокремлених зворотів, які маркують «нарощування другорядної предикації» (термін Л. Булаховського), репрезентуючи в типових виявах ті чи ті площини закону мовної економії.

Спостереження й узагальнення, висловлені прибічниками структурного напрямку в мовознавстві, мають велике значення для розвитку сучасних теоретичних засад розуміння специфіки синтаксичних категорій. Формальний підхід (іноді з незначними модифікаціями) залишається надто тривким, що підтверджують академічні граматики слов'янських мов і підручники для вищої школи.

У формально-синтаксичному плані предикацію кваліфікують із послідовним опертям на не менш вагомні синтаксичні поняття: 1) *присудковість*: визнання предикації як функції дієслівного комплексу, тобто предикація ототожнена із присудковістю (Р. Будагов, О. Холодович, Л. Теньєр, З. Салоні, М. Свідзінський та інші); 2) *предикативність* – як основну граматичну ознаку простого речення. За другого підходу мовознавці розуміють предикацію винятково як: а) відношення між елементами двоскладного речення, частіше між підметом і дієсловом-присудком, тим самим ототожнюють категорії предикативності та предикації (Л. Булаховський, Р. Будагов, О. Руднев, В. Адмоні, Г. Золотова, О. Бондарко, Л. Шутова, А. Грищенко й інші); б) властивість речення загалом, незалежно від наявності в його складі дієслова

⁵¹ Огієнко І. Складня української мови (Ч. 10). Жовква: Друкарня О.О. Василян. Ч. 2: Головні й пояснювальні члени речення. 1938. С. 103.

(В. Виноградов, Н. Шведова, Л. Кадомцева, І. Слинко, Н. Гуйванюк, О. Кобилянська й інші).

Широко розгорнене вивчення синтаксичної системи показало відсутність єдиного погляду на низку принципових питань досліджуваної проблеми. Відомо, що В. Виноградов убачав сутність загальної категорії предикативності у стосунку змісту речення до дійсності⁵², натомість О. Смирницький у такому ж значенні вживав термін «предикація», визначаючи її як «стосунок висловлення до реальності», точніше кажучи, «певного змісту висловлення до дійсності в абстракції від цього змісту»⁵³.

Автори «Малої філологічної енциклопедії» досліджувану дефініцію подають досить розпливчасто, як віднесення певного змісту, певного предмета думки до дійсності, здійснюване в реченні (на відміну від словосполучення)⁵⁴. Попри те, Ю. Левицький дійшов до протилежного: стосунок змісту речення (пропозиції) до дійсності (факту) – не предикація, а референція⁵⁵. Для розв'язання проблеми беремо до уваги думку П. Стросона, який розмежовує референцію та предикацію так: «Одна з найістотніших цілей уживання мови – це констатація фактів про предмети, людей і події. Щоб досягти цієї мети, ми повинні певним чином відповісти на запитання «Про що (про кого, якого з них) ви говорите?», а також на запитання «Що ви говорите про це (про нього, неї)?». Дати відповідь на перше питання – завдання референції (або ідентифікації). Відповісти на друге – завдання предикації (або характеристизації)»⁵⁶. Очевидно, що наведені вище дефініції зі словників більше відповідають суті референції, ніж предикації.

Помітне місце в теоретичному усвідомленні предикації посіли праці чеських мовознавців, яких об'єднало намагання дослідити системні універсалиї, властиві слов'янському реченню. «Установити структурні (тобто закріплені в системі) типи речення і потім

⁵² Виноградов В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (На материале русского языка). *Вопросы языкознания*. 1954. № 1. С. 17.

⁵³ Смирницький А. Синтаксис английского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1957. С. 102, 107.

⁵⁴ Мала філологічна енциклопедія : довідник / укл. : О. Скопенко, Т. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. С. 329.

⁵⁵ Левицький Ю. Основы теории синтаксиса : учебное пособие по спецкурсу. 2-е изд., стереотип. Москва : УРСС, 2002. С. 49.

⁵⁶ Стросон П. О референции. *Новое в зарубежной лингвистике* : сборник статей. Москва : Радуга, 1983. Вып. 3 : Логика и лингвистика: Проблемы референции. С. 75.

співмірно їх порівнювати – означає врахувати насамперед те, як сконструйоване предикативне ядро речення. Предикативне (або граматичне) ядро визначає характер і моделі головних членів речення у слов'янських мовах, що «відбивають реальну картину взаємодії синтаксичних конструкцій і є найважливішим системовірним чинником»⁵⁷.

До того ж питому вагу завжди має предикат, оскільки він наявний у всіх структурних типах речення»⁵⁸. Інші дослідники зазначають, що предикація зазвичай буває основою речення, якщо «формальне ядро <...> семантично двочленне, <...> предикація – це загальне відношення між обома складниками формального ядра»⁵⁹, а предикативна ознака властива субстанції в певному часовому й модальному плані, а також у стосунку до особи (Р. Матезіус, В. Граб'є й інші).

Спостереження й узагальнення, висловлені прибічниками структурного напряму в мовознавстві, відіграли важливу роль у розвитку теоретичних засад вивчення синтаксичних категорій.

Починаючи із 70–80-х рр. ХХ ст. предикативність послідовно поєднують із морфологічним вираженням, а предикацію досліджують у семантико-синтаксичному аспекті: 1) як акт (або операцію) об'єднання двох понять суб'єктно-предикатним зв'язком, синтагматичними відношеннями «означуване – означене» для відображення «стану справ», події або ситуації дійсності (О. Камініна, Г. Колшанський, О. Бліндус, О. Сиротиніна, М. Кронгауз, Г. Золотова й інші); 2) як пропозицію, глибинну структуру (Ю. Степанов, В. Звєгінцев, Л. Невідомська й інші) або як акт утворення пропозиції, тобто поєднання *S* (аргумент) і *P* (предикат) (У. Чейф, В. Ярцева); 3) як засіб лінійного розгортання семантики тексту, ієрархії різнопланових змістових блоків – предикацій (І. Сусов, В. Єрхов, В. Красних та інші).

Думка, що поняття «предикатність» і «предикативність» як логічне відношення й ознака речення «є настільки злитими та

⁵⁷ Бабайцева В. Явление переходности в грамматике русского языка : монография. Москва : Дрофа, 2000. 384 с.

⁵⁸ Мразек Р. Типология славянского простого предложения. *Языкознание в Чехословакии 1956–1974* : сборник статей. Москва : Прогресс, 1978. С. 182.

⁵⁹ Попела Я. К вопросу о предикации в современном русском и чешском языке. *Языкознание в Чехословакии 1956–1974* : сборник статей. Москва : Прогресс, 1978. С. 225.

взаємно детермінованими, що навряд чи варто їх розділяти»⁶⁰, на наш погляд, не зовсім коректна. Зрозуміло, що вести мову про основні ознаки речення можна за умови чіткого розмежування й уточнення чотирьох понять – «предикативність», «присудковість», «предикація» та «предикатність».

П. Коструба пропонує це зробити, беручи до уваги словотвірну будову термінів, а також традицію їх уживання. За міркуванням мовознавця, «предикація – це віддієслівний іменник абстрактного значення, що означає акт нашої мислі, яким ми певному предметові надаємо якусь наявну ознаку (або фіксуємо її відсутність) щодо якогось часу, хоч би й необмеженого. Термін «предикативність» має дуже прозору словотвірну будову: прикметникова основа і суфікс *-ість* указують на те, що це назва опередженої ознаки. <...> Як ознака певної форми слова, наприклад, особової форми дієслова, предикативність – це здатність виражати предикацію. <...> Присудковість – це ознака таких комунікативних одиниць мови, у яких предикація виражається за допомогою присудка»⁶¹.

Найприйнятніша в нашому дослідженні синтаксична концепція І. Вихованця: синтаксичні категорії предикативності, предикації та предикатності неоднорідні за своєю природою і стосуються різних внутрішньоаспектних відмінностей⁶². Мовознавець ґрунтовно розв'язав питання про кореляцію граматичного й актуального членування речення. На думку І. Вихованця, закріплену в сучасному мовознавстві комунікативну категорію предикативності як комплексну категорію, що охоплює категорії часу, модальності й особи, потрібно перейменувати, замінивши це поняття терміном «надкатегорія реченнєвої актуалізації» та доповнивши останню ще одним складником – категорією актуального членування (актуалізації). У такому тлумаченні речення-висловлення в тексті – це триядерна структура, комунікативне ядро якої оформлене надкатегорією актуалізації; формально-синтаксичне ядро – категорією предикативності, що вказує на стосунок речення до дійсності, на

⁶⁰ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. С. 459–460.

⁶¹ Коструба П. Поняття предикативності і проблема класифікації комунікативних одиниць мови. *Проблеми синтаксису*: праці Міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису, м. Львів, 25–28 січня 1962 р. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. С. 8.

⁶² Вихованець І. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 31.

взаємозв'язок (взаємозалежність) головних членів у простому двоскладному реченні або репрезентує специфіку односкладного простого речення, у якому предикативність нерозчленовано виражає один компонент – головний член; семантико-синтаксичне ядро – категорією предикації, що стосується суб'єктно-предикатних відношень у їх абстрагованому від комунікативних категорій модальності, часу, особи й актуального членування речення вияві.

«Предикативність, – слушно наголошує А. Загнітко, – є граматичним втіленням предикації»⁶³, отже, планом вираження (форми) для речення, результатом акту предикації. У цьому аспекті предикація – це акт співвіднесення віртуального речення із презентованою екстралінгвальною денотативною ситуацією цілим комплексом морфологічних і лексичних засобів, домінування серед яких дієслівних є незаперечним фактом.

У нашій концепції *предикація* – план змісту речення, категорія, що охоплює семантико-синтаксичні відношення предиката і субстанціональної синтаксеми у функції суб'єкта, який безпосередньо корелює із предметом думки. Первинна предикація відбиває акт утворення простого семантично елементарного речення як знака однієї ситуації. Семантико-синтаксична *категорія предикатності* вказує на здатність предикатного знака передавати сукупність значень власне-ознаки – на противагу значенню власне-предметності. Натомість *присудковість* – це формально-синтаксична категорія двоскладного речення, у якому присудок виявляємо як синтаксичний член.

ВИСНОВКИ

Універсалія двочленності речення означає, що в будь-якому закінченому комунікативному висловлюванні наявні два складники, які до того ж можуть мати різне мовне оформлення (морфологічні показники, порядок слів, логічний наголос).

Відповідно до традиційних і новітніх аспектів витлумачення лінгвальної природи речення-висловлення біконституенти визначають по-різному. Труднощі гносеологічного розмежування цих понять спричинені тим, що ті самі лексико-граматичні засоби маркують різні явища – логіко-семантичні, психолого-граматичні, формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, комунікативні та

⁶³ Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2006. С. 219.

когнітивні. Утім, поняття логічного суб'єкта / предиката, психологічного суб'єкта / предиката, даного / нового репрезентують те саме явище, розглядуване в різних аспектах: логічний суб'єкт / предикат – з позиції суб'єкта думки; дане / нове – з погляду суб'єкта мовлення з огляду на слухача; психологічний суб'єкт / предикат – під кутом зору слухача, суб'єкта сприйняття інформації.

Основною рисою висловлення в усіх мовах є взаємопроникнення двох онтологічних величин, які у глибинній структурі елементарного простого речення виформовують пропозиційне ядро, що складається з одного суб'єкта й одного предиката.

Компоненти предикативного (або граматичного) центру визначають характер і моделі простого речення у слов'янських мовах і стають пунктами логічного вираження думки. «У поверхневій структурі речення не завжди вдається визначити два головні члени, тому що сама універсалія маркує суттєву ознаку, отже, може бути доведена дедуктивним способом, у цьому разі характеристика дво-членності речення, що її обґрунтовують як універсалію, також може бути доведена тільки з огляду на природу логічної структури висловлення і повинна розглядатися як детермінувальний чинник у процесі аналізу всіх можливих структур речення в будь-якій мові»⁶⁴.

Для речення мова встановлює лише регулярні схеми, віддаючи їх індивідуальне оформлення на волю мовця. «У мові таким чудовим способом сполучається індивідуальне із загальним, що однаково правильно сказати, що весь рід людський говорить однією мовою і що кожна людина має свою мову»⁶⁵. У реальному мовленні спостережено поліфункційність індивідуально-авторських маркерів, синкретизм форм, контамінацію в одному елементі кількох різнорідних граматичних явищ.

«Виявлення спільного і розкриття цього спільного в усіх його виявах у мовах світу робить завдання універсальних і типологічно-конкретних досліджень взаємодоповнювальними. Як виявлення міжмовних інваріантів («мовних універсалій»), що знаходять підтримку в найбільш загальних законах людського мислення, єдиного за своєю логічною будовою, так і визначення конкретних

⁶⁴ Колшанский Г. Проблема универсалий языка. *Общее языкознание (внутренняя структура языка)*. Москва : Наука, 1972. С. 553.

⁶⁵ Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода. *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях* / В. Звегинцев. Москва : Просвещение, 1964. Ч. I. С. 94.

реалізацій цих інваріантів у мовах світу є однаково важливим»⁶⁶. Дослідження абсолютних і часткових мовних універсалій мотивує до побудови нової типології мов і систематизації загальних закономірностей граматичної стратифікації.

АНОТАЦІЯ

Проблема визначення та наукового опису універсального в мовах світу дотепер залишається актуальною. Суть граматичних, фонологічних і семантичних універсалій полягає в тому, що, з одного боку, вони виявляють специфічні риси людської мови взагалі (абсолютні універсалії), а з іншого – дають змогу краще розкрити особливості конкретних мов, установити їхнє місце в ментально-культурологічних процесах (часткові універсалії). З-поміж абсолютних універсалій, що характеризують граматичний рівень мов, центральне місце посідає «універсалія двочленності речення», яка ґрунтується на логіко-граматичному поділі предикативної структури та є узагальненим інваріантом. Проте в конкретних мовах можлива суттєва варіантність у реалізації двох її конституентів, саме ці модифікації можуть виявитися типологічними ознаками мов. Відповідно до традиційних і новітніх аспектів витлумачення лінгвальної природи речення-висловлення біконституенти визначають по-різному, хоча вони репрезентують те саме явище, а саме як: логічний суб'єкт і логічний предикат (логіко-граматичний підхід), психологічний суб'єкт і психологічний предикат (відповідно до психолого-граматичної теорії), граматичний суб'єкт (підмет) і граматичний предикат (присудок) – у формально-граматичному аспекті, суб'єкт і предикат (семантико-синтаксична концепція), тема й рема (комунікативний підхід). Універсалія двочленності речення відбиває безпосередній зв'язок мови з мисленням, з механізмом і логікою пізнання, з формуванням думок і вираженням різних інтенцій у процесі спілкування.

Література

1. Андерш Й. Проблема мовних універсалій у сучасному зарубіжному мовознавстві. *Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві* : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 1976. С. 151–194.

⁶⁶ Андерш Й. Проблема мовних універсалій у сучасному зарубіжному мовознавстві. *Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві* : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 1976. С. 171.

2. Бабайцева В. Явление переходности в грамматике русского языка : монография. Москва : Дрофа, 2000. 384 с.
3. Білодід О. Речення і його граматичний мінімум у синтаксичному вченні О. Потебні. *Вісник Київського університету : збірник наукових праць*. Київ : Вид-во при Київ. держ. ун-ті видавчого об'єдн. «Вища школа», 1977. Вип. 19. С. 44–52.
4. Бондарко А. Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка) : монография. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 736 с.
5. Буслев Ф. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/3249923/>.
6. Гак В. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. Москва : Высшая шк., 1986. 220 с.
7. Виноградов В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (На материале русского языка). *Вопросы языкознания*. 1954. № 1. С. 3–29. URL: <https://vja.ruslang.ru/archive/1954-1.pdf>.
8. Вдовиченко А. Логическое vs коммуникативное представление лингвистического факта: Аристотель и Остин. *Язык как материя смысла : сборник статей к 90-летию Н.Ю. Шведовой*. Москва : Азбуковник, 2007. С. 17–24.
9. Вінтонів М. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
10. Вихованець І. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 25–31.
11. Всеволодова М. Синтаксемы и строевые категории предложения в рамках функционально-коммуникативного синтаксиса (к вопросу о предикативности, предикации и членах предложения). *Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология»*. 2000. № 1. С. 75–95.
12. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода. *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. Звегинцев*. Москва : Просвещение, 1964. Ч. I. С. 85–104. URL: http://psychotransling.ucoz.com/_ld/0/93_zvegintsev.pdf.

13. Гухман М. Лингвистические универсалии и типологические исследования. *Вопросы языкознания*. 1973. № 4. С. 3–15. URL: <https://vja.ruslang.ru/archive/1973-4.pdf>.

14. Даниленко А. Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти : монографія. Харків : Око, 2003. 512 с.

15. Дубова О. Типологічні вияви предикативності та предикації в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Київ, 2019. Т. 30 (69). № 1. Ч. 2. С. 15–20.

16. Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2006. 437 с.

17. Залевская А. Специфика единиц и механизмов индивидуального лексикона. *Психолингвистические исследования значения слова и понимание текста : межвузовский тематический сборник научных статей*. Калинин : Изд-во КГУ, 1988. С. 5–15.

18. Касевич В., Храковский В. От пропозиции к семантике предложения. *Типология конструкций с предикатными актантами* : сборник научных трудов. Ленинград : Наука, Ленингр. отделение, 1985. С. 9–18.

19. Колшанский Г. Проблема универсалий языка. *Общее языкознание (внутренняя структура языка)*. Москва : Наука, 1972. С. 545–561.

20. Коструба П. Поняття предикативності і проблема класифікації комунікативних одиниць мови. Проблеми синтаксису : праці Міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису, м. Львів, 25–28 січня 1962 р. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. С. 3–9.

21. Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

22. Левицкий Ю. Основы теории синтаксиса : учебное пособие по спецкурсу. 2-е изд., стереотип. Москва : УРСС, 2002. 236 с.

23. Лосев А. Специфика языкового знака в связи с пониманием языка как непосредственной действительности мысли. *Известия Академии наук Союза Советских Социалистических Республик*. 1976. Т. 35. № 5. С. 395–407.

24. Мала філологічна енциклопедія : довідник / укл. : О. Скопенко, Т. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.

25. Мельников Г. Сущность предикации и способы её языкового выражения. *Инвариантные синтаксические значения и*

структура предложения : доклад на Конференции по теоретическим проблемам синтаксиса. Москва : Наука, 1969. С. 116–125.

26. Мельничук О. Синтагматичне членування речень. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис* : підручник. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

27. Мразек Р. Типология славянского простого предложения. *Языкознание в Чехословакии 1956–1974* : сборник статей. Москва : Прогресс, 1978. С. 181–188.

28. Общее языкознание (внутренняя структура языка). Москва : Наука, 1972. 564 с.

29. Овсяннико-Куликовский Д. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург : Изд-во И.Л. Овсяннико-Куликовской, 1912. 322 с.

30. Огієнко І. Складня української мови (Ч. 10) Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1938. Ч. 2 : Головні й пояснювальні члени речення. 240 с.

31. Панфилов В. Грамматика и логика (Грамматическое и логико-грамматическое членение простого предложения). Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1963. 79 с.

32. Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении. 6-е изд. Москва : Учпедгиз, 1938. 451 с.

33. Попела Я. К вопросу о предикации в современном русском и чешском языке. *Языкознание в Чехословакии 1956–1974* : сборник статей. Москва : Прогресс, 1978. С. 216–231.

34. Потебня А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. Москва : Учпедгиз, 1958. 536 с. Т. 3. Москва : Учпедгиз, 1968. Т. 1–2. 551 с.

35. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 843 с.

36. Сергеева В. Лингвистическая сущность предикации. *Прагматика и семантика языковых единиц* : сборник научных трудов. Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1984. С. 30–36.

37. Синявський О. Порадник української мови (приспосований до буденного вжитку д-ром В. Сімовичем). Харків ; Берлін ; Нью-Йорк : Укр.-америк. вид-во «Космос», 1922. 151 с.

38. Смирницкий А. Синтаксис английского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1957. 286 с.

39. Стросон П. О референции. *Новое в зарубежной лингвистике* : сборник статей. Москва : Радуга, 1983. Вып. 3 : Логика и лингвистика: Проблемы референции. С. 55–86.

40. Фортунатов Ф. Избранные труды. Москва : Учпедгиз, 1957. Т. II : Лекции по старославянскому (церковнославянскому) языку. Сравнительная морфология индоевропейских языков. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. 471 с.
41. Хоккет Ч. Проблема языковых универсалий. *Новое в лингвистике*. Москва, 1970. Вып. 5. С. 45–76.
42. Шахматов А. Синтаксис русского языка. Ленинград : АН СССР, 1925. Вып. 1 : Учение о предложении и о словосочетаниях (Издано в ознаменование двухсотлетнего юбилея АН СССР). 441 с.
43. Щерба Л. Современный русский литературный язык. *Избранные работы по русскому языку*. Москва : Учпедгиз, 1957. 187 с.
44. Бйм Х. К истолкованию понятия предикации в рамках порождающей семантики. *Структурно-математические методы моделирования языка* : тезисы докладов. Киев : Изд-во Киев. гос. ун-та, 1970. Ч. 2. С. 148–149.
45. Aginsky B., Aginsky E. The importance of Language universals. *WORD*. 1948. Vol. 4. № 3. P. 168–172.

Information about the author:

Kulbabska Olena Valentynivna,

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Modern Ukrainian Language

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Kotsyubynsky street, Chernivtsi, 58012, Ukraine